

ԳԷՈՐԳ ՏԷՐ-ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ

Պատմական գիտ. դոկտոր, ՄՄ

ՆԱՅ ՉԱՓԱԾՈՅ ՍԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ԿԱՐԵՒՈՐ ՏԵՂԵԿԱՏՈՒՄ

ՀԱՅԵՐԷՆ ԵՐԳԱՐԱՆՆԵՐԻ ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ (1313-1921 թթ.),
ԱՇԽԱՏԱՄԻՐՈՒԹԵԱՄԵ ԿԱՐԻՆԷ ՀԱՐՈՅԵԱՆԻ, ԵՐԵՒԱՆ, «ՆԱՀԱՊԵՏ», 2014,
ԼԸ., 613 էջ

Յայտնի է, որ մատենագիտական հրատարակությունները գիտական առաջընթացի կարեւորագոյն ազդակներ կամ դրդիչներ են, ուստի եւ այսպիսի գրքերի լոյսընծայումը ոչ միայն ուրախառիթ ու ողջունելի է, այլեւ պարտաւորեցնող. այսինքն պէտք է՝ այդտեսակ առանձնապէս արժէքաւոր գրքերի մասին նախ գրենք՝ պատրաստողներին գնահատենք, ոգեւորենք եւ նոյնպիսի նոր գործեր անելու առիթ տանք, միւս կողմից՝ գրքերի գոյութեան մասին մասնագիտական հանրութեանը տեղեկացնենք եւ ապահովենք նման տեղեկատուների առաւել արդիւնաւէտ գործածութիւնը¹:

Ուստի այս շարադրանքով ներկայացնում ենք, մեր համոզմամբ, անառարկելիօրէն մեծարժէք մի մատենագիտութիւնը, որ մեծագիր, ստուարածաւալ մի գիրք է, որի տիտղոսաթերթի դարձերեսի հրատարակչական ծանուցումը համառօտ եւ լաւագոյնս բնորոշում է նրա էութիւնը. «Գիրքը պարունակում է հայերէն երգարան-ժողովածուների, նաեւ երաժշտութեան դասագրքերի եւ երաժշտական պարբերականների մատենագիտութիւնը (բովանդակութիւնը կամ հակիրճ նկարագրութիւնը): Յաւելուածը պարունակում է մէկական երգեր եւ եղանակներ ընդգրկող հրատարակութիւնների մատենագիտութիւնը: Նախատեսւում

¹ Տիտղոսաթերթի դարձերեսին Էջաբանակը նշուած է երկու համարակալումների գումարով՝ 652: Գիրքը տես <http://bit.ly/2tNGleH> (15 մարտի 2018 թ.):

² Այստեսակ գրքերին նոյնիսկ մի քանի տարի ուշ անդրադառնալն անտեղի չէ, որովհետեւ գրածանուցման եւ գրավաճառական համակարգեր չկան, այդ պատճառով էլ յաճախ տեղեկ չենք լինում անգամ մեր դրկից հաստատութիւններում տպագրուած գրքերին: Միաժամանակ, գիտական պարբերականները մեծ մասամբ ընթերցողական տարբեր շրջանակներ ունեն, ուստի արժէ որ ամէն պարբերական իւրովի անդրադառնայ-մեկնաբանի առաւել արժէքաւոր գիտական հրատարակութիւնները:

է երաժիշտների, բանասէրների, հայ երգի պատմութեամբ հետաքրքրուողների համար»:

Այս արժէքաւոր հատորը հրատարակութիւնն է «Հայաստանի ազգային գրադարանի» եւ «Սայեաթ Նովա» մշակութային միութեան», նաեւ առաջինի երկարամեայ, համեստ աշխատակից, բայց հմուտ մատենագէտ Կարինէ Հարոյեանի կեանքի գործն է: Ապա՝ «Գրքի հրատարակութեան հովանաւորն է Սամուէլ Ֆրունզէի Սարգսեանը, խմբագիր՝ Թովմաս Պօղոսեան, խորհրդատու՝ Ժիրայր Կանայեանց-Յարութիւնեանց»³:

Ակսուում է խմբագրի՝ երգիչ-պրոֆեսոր Թովմաս Պօղոսեանի «Առաջաբան»ով (էջ Գ-Ը.)⁴, որ գրքում նկարագրուած կարեւոր Տաղարան-երգարանների թուարկում-գնահատութիւն է, շարունակուում է «Կարինէ Հարոյեան» ստորագրուած՝ «Կազմողի կողմից» (էջ Թ-ԺԴ.) բացատրականով, ապա՝ «Պայմանական նշաններ, համառօտագրութիւններ» ցանկն է (էջ ԺԵ-ԼԳ.)⁵, յաջորդում է «Մատենագիտութեան կառուցուածքը» խորագրով գրքի բովանդակութեան մանրամասնուած ցանկը (էջ ԼԵ-ԼԸ.), ի վերջոյ, առանց նոր խորագրի բուն մատենագիտութիւնն է (էջ 612), վերջում՝ «Բովանդակութիւն» քառանուն ցանկը (էջ 613):

Մատենագիտութիւնն ունի նկարագրական 1-657 համարակալուած միաւոր⁶, որոնք բաւական մանրամասն, իւրայատկութիւնների համեմատ, դասակարգուած են ըստ հետեւեալ բաժինների (ամէն բաժնի մէջ ենթաբաժիններով):

Ա. Երգերի միայն խօսքեր պարունակող ժողովածուներ. 5 ենթաբաժին, 71 միաւոր (Հ^{որ} 1-71), էջ 1-96.

Բ. Երգերի խօսքեր եւ ձայնանիշեր պարունակող ժողովածուներ. 2 ենթաբաժին, 79 միաւոր (Հ^{որ} 72-150) - էջ 96-198.

Գ. Երգերի միայն ձայնանիշեր պարունակող ժողովածու. 1 միաւոր (Հ^{որ} 151) - էջ 199.

³ Տիտղոսաթերթի դարձերեսին կայ նաեւ՝ «Տպագրուում է ՀՀ ԳԱԱ Մ. Արեղեանի անուան գրականութեան ինստիտուտի գիտական խորհրդի որոշմամբ»:

⁴ Հայերէն այբուբենի Ա-ԼԸ. գլխատառերով գրում ենք գրքի առաջաբանային մասի լատինատառ III-XXXVIII ցցերով (ըստ Արսէն վ. Ղազիկեանի՝ «սըրըղ»ներով) գրուած Էջահամարները:

⁵ Սրա ծաւալի հիմնական մասը (Էջ ԺԵ-Լ.) հեղինակի օգտագործած գրականութեան ցանկն է:

⁶ Մատենագիտական 915 միաւոր ունի տարբեր տեսանկիւնով եւ նպատակադրումով կազմուած, այլեւ՝ ժամանակագրական այլ ընդգրկումով հետեւեալը՝ Հայ երաժշտական գիրքը եւ նոտաները 1664-1950 թուականներին, Կազմ. Լենա Դանիէլեան, Խմբ. Օֆելիա Գիւլումեան, ՀՀ մշակոյթի նախարարութիւն, Երաժշտագիտական գրադարան, Երեւան, Գրաքեր, 2014, 244 էջ:

Դ. Ոչ միայն երգերի խօսքեր, այլևև ոտանաւորներ, արձակ էջեր, ուսումնասիրութիւններ, առածներ, հանելուկներ, հեղինակների հակիրճ կենսագրականներ պարունակող ժողովածուներ. 2 ենթաբաժին, 146 միաւոր (Հ^մ 152-297), էջ 200-492.

Ե. Երգարան եւ այլ նիւթեր պարունակող ժողովածուներ. 2 ենթաբաժին, 29 միաւոր (Հ^մ 298-326), էջ 493-532.

Զ. Հրատարակման տարեթուերը չնշուած կամ անստոյգ տարեթուով ժողովածուներ. 5 ենթաբաժին, 10 միաւոր (Հ^մ 327-336), էջ 533-548.

Է. Թերի տուեալներով⁷ ժողովածուներ (վերնագրերը քաղել է այլ մատենագիտական աղբիւրներից եւ պարբերականներից). 7 ենթաբաժին, 111 միաւոր (Հ^մ 337-447), էջ 549-567.

Ը. Երգարանների վերնագրեր, որոնց լոյս տեսնելու մասին եղել են միայն յայտարարութիւններ (տուեալները քաղել է մատենացանկ ունեցող գրքից եւ լրագրերից)⁸. 3 միաւոր (Հ^մ 448-450), էջ 568.

Թ. Երաժշտութեան դասագրքեր (կան երգերի թէ՛ մեղեդիներ, թէ՛ խօսքեր). 4 միաւոր (Հ^մ 451-454), էջ 569-571.

Ժ. Երաժշտական պարբերականներ (կան երգերի թէ՛ մեղեդիներ, թէ՛ խօսքեր). 7 միաւոր (Հ^մ 455-461), էջ 572-576.

Յաւելուած. Մէկական երգեր պարունակող հրատարակութիւններ (թէ՛ ձայնանիշեր, թէ՛ խօսքեր). 14 ենթաբաժին, 196 միաւոր (Հ^մ 462-657), էջ 577-612:

Ինչպէս տեսնում ենք, դասակարգումն արուած է հիմնականում ըստ արտաքին-բովանդակային յատկանիշների⁹, այդ պատճառով էլ գրքի ժամանակագրական մեկնակէտ՝ Յակոբ Մեղապարտի 1513 թ. տպագրած Տաղարանը Դ. բաժնի սկզբում է (էջ 200-201). պատկերացում տալու համար՝ որպէս նմուշ ներկայացնենք վերջինիս նկարագրական երկրորդ միաւորը (էջ 200). «[Յովհաննէս Թլկուրանցի], Տաղ** Յովանիսի² է

⁷ Այս՝ «տուեալներ» բառի փոխարէն գործածում է «իրագեկանք» անյաջող կազմութիւնը:

⁸ Արժէր այս բաժինը գեղջել եւ փոխարէնը «Կազմողի կողմից» խորագրուած առաջաբանում գրել մի ընդարձակ ծանօթագրութիւն: Կ. Հարոյեանն իր ներածականում, ի թիւս այլոց, մատենագիտութեան կազմելուն «օժանդակելու» համար շնորհակալութիւն է յայտնել նաեւ մեզ (էջ ԺԴ.). մեր օժանդակութիւնը եղել է խորհրդատուութեան եւ խրախուսման ձեւերով. եթէ տպելուց առաջ գործը տեսած լինէինք, մատենագիտութեան կառուցուածքին վերաբերող օգտակար շատ առաջարկներ կանէինք, բայց այժմ դրանք պետք է թողնենք գրքի հնարաւոր երկրորդ հրատարակութեանը:

⁹ Ամէն բաժնում հրատարակութիւնները դասաւորուած են ժամանակագրական կարգով:

ասացեալ - «է՛ մա՛հ, քանի զքեզ յիշեմ...» (14-7)»: Երկաստղանիշ ծանօթագրութիւնն այս է. «** Երկու աստղանիշ կրող բառերն էջախորագրերն են», իսկ 2 թուով ծանօթագրութիւնը սա է. «Յովհաննէս Թլկուրանցին է այս եւ հետագայ՝ Յովանիսի անունը կրող խորագրերով տաղերի հեղինակը (տե՛ս Յովհաննէս Թլկուրանցի, Տաղեր, [աշխատասիր. էմ. Պիւազեանի, Երեւան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1960], էջ 93-95)»: Գծիկին յաջորդողը տաղի սկզբնատողն է¹⁰, իսկ փակագծուած «(14-7)» թուերը Տաղարանի էջահամարներն են:

Այսպէս մանրամասն եւ ըստ ամենայնի ծանօթագրուած են համարեա բոլոր հին հրատարակութիւնները. ճիշտ այս աշխատանքանակի թելադրանքով Կ. Հարոյեանի օգտագործած գրականութիւնը (գրքեր, յօդուածներ, պարբերականներ եւ այլն) մօտ 500 միաւոր է: Թէեւ նկարագրութիւնները երբեմն անմիօրինակ են (այսչափ մանրամասն չեն, սկզբնատողեր չունեն, ծանօթագրուած չեն, որովհետեւ կարիք չկայ եւ այլն), բայց հին տպագիրների վերաբերմամբ այսպիսի մանրամասնութիւնն արդարացի է, որովհետեւ յայտնի է, որ հնատիպ կամ հին հրատարակութիւնների մեծ մասը որեւէ ձեռագիր գրքի նոյնական վերատաղրութիւն է, իսկ սա նշանակում է, որ այսպիսի տպագիրներն արժէ նկարագրել համարեա ձեռագրացուցակային սկզբունքներով:

Երգուող, այսինքն՝ շատ գործածուող չափածոները, նաեւ ծիսական տաղերը, գանձերը, շարականները եւ նմանիք¹¹ շատ դէպքերում մարդիկ բերանացի (անգիր) գիտէին, ուստի եւ գրառելիս երբեմն զեղչում եւ չէին գրում այսպիսիների վերնագրերը. այլեւ՝ տարբեր հեղինակների առանձնապէս ծիսական չափածոներ յաճախ նոյնական սկզբնատող էին ունենում¹²: Այսպիսի պատճառներով ձեռագրերում առկայ շատ չափածոների հեղինակային պատկանելութեան հարցերը պարզելը յաճախ բաւական դժուար կամ անհնար է լինում: Նոյն պատճառով էլ ներկայիս շատ ուսումնասիրութիւններից աւելի եւ նրանցից առաջ խնդիրները պարզելու լաւագոյն միջոցը լինում է նոյնաբանոյթ նիւթերին դիմելը, այսինքն՝ պարզելիքը այլ ձեռագիր կամ տպագիր նիւթերի խորագրերի

¹⁰ Այստեղ նկատենք՝ ցանկալի կլինէր, որ չափ-կշռոյթ եւ ամբողջականութիւն կամ թերութիւն ցուցադրելու համար բաղուէր ամեն բնագրի սկզբի եւ վերջի երկուական բանաստեղծական տող:

¹¹ Այսպիսի նիւթեր պարունակող ձեռագիր գրքերը որպէս կանոն գործածութեան հետեւանքով լաւ մաշուած-վնասուած են լինում:

¹² Կան նաեւ Շարակնոցներ, որոնց բառերի մեծ մասի առաջին վանկերն են գրուած. երգողը շարականն անգիր գիտէր, եւ այս առաջին վանկը սոսկ ամբողջութիւնը յիշեցնելու համար է:

կամ սկզբնատողերի հետ համեմատելը: Մաշտոցեան Մատենադարանի հայերէն ձեռագրերի Մայր ցուցակը կազմելիս մինչեւ այժմ դիմում էինք այլ ձեռագրացուցակների նոյնաբնոյթ նիւթերի¹³, առաւելապէս՝ դեռեւս 1950ական թուականներին մեր նախորդների կազմած՝ «Ձեռագրերի չափածոյ նիւթերի սկզբնատողերի քարտարանին» (ուրեք նաեւ «Արձակի սկզբնատողերի քարտարան»), այժմ այս մատենագիտութիւնը նոյնպիսի խնդիրների լուծմանը ծառայող մի լրացուցիչ տեղեկատու է:

Ահա, մեզ համար այս է «Հայերէն երգարանների մատենագիտութեան» կարեւորագոյն արժէքը, որի համար մեծապէս շնորհակալ ենք համեստ եւ «անաղմուկ» մատենագէտ Կարինէ Հարոյեանին:

Անցնենք ցանկութիւններին. նախ՝ համոզուած ենք, որ այս կարեւոր տեղեկատուի կազմութեան լաւագոյն սկզբունքը կարող էր լինել ժամանակագրական կարգը՝ սկսելով 1513ից եւ աւարտելով սկզբնապէս որոշուած 1920ով¹⁴, իսկ վերը թուարկուած բաժինների պատկերը կարելի էր արտայայտել «Նիւթերի» (առարկայական) ցանկի մէջ: Ժիշտ այստեղ է մեր հիմնական ասելիքը. գիրքը ցաւալիօրէն օժանդակ (ցուցիչ) որեւէ ցանկ չունի, իսկ սրա պատճառը երեւի մամոնայի պակասն է: Այդուհանդերձ, մեկենասին եւ հրատարակչին պէտք է միայն շնորհակալութիւն յայտնենք ոչ միայն նրա համար, որ գոնէ այս ձեւով եւ չափով ունենք այս գիրքը, այլեւ նրա համար, որ մեր խնդրանքով եւ Կարինէ Հարոյեանի ձեռքով սիրայօժար համացանցային գործածութեան են տրամադրել գրքի թուային տարբերակը¹⁵, որի մէջ հնարաւոր է բառ եւ ընդհանրապէս անուններ փնտրել, ուստի եւ գիրքն աւելի հեշտ եւ արդիւնաւէտ օգտագործել:

Եթէ մի օր հրաշք լինի եւ հնարաւոր լինի այս գիրքը վերամշակել ու վերահրատարակել, ապա արժէ այն օժտել հետեւեալ ցանկերով՝ Անձնանունների, Տեղանունների, Հեղինակների, Խորագրերի (ամէն միաւորի դիմաց սկզբնատողը, նկարագրական միաւորի համարը՝ ենթահամարով, այսինքն՝ պէտք է համարակալել նաեւ երգ-միաւորները), Սկզբնատողերի (ամէն միաւորի դիմաց խորագիրը եւ նկարագրական միաւորի համարը), Առակայական, ի վերջոյ, նաեւ գրքերի ժամանակագրական

¹³ Տէն, օրինակ, Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց մատենադարանին Մխիթարեանց ի Վենետիկ, հտ. Ե. - Յայսմաւուրք-Գանձարան-Տաղարան-Տօնացոյց, յօրինեց Յ. Սահակ վ. Գեմճեմեան՝ Մխիթարեան ուխտէն, Վենետիկ - Ս. Ղազար, 1995 (ԺԸ. Էջ, 1276 սիւն), որ ունի տարատեսակ օգտակար ցանկեր՝ «Տաղերու եւ զանձերու հեղինակներ», նոյնպիսի՝ «այբբենական ցանկ», «տերունական տօներու», «սուրբերու նուիրուած», «աշխարհիկ նիւթերու» տաղեր եւ զանձեր:

¹⁴ Իբր այս թուականը դարադարձային է՝ «սովետ»ի պայծառ դարաշրջանի սկիզբն է:

¹⁵ Տէն վերը ծնթ. 1:

ցանկ՝ թուական եւ նկարագրական միաւորի կարգային համար, վերջում՝ անթուականների համարների սոսկական թուարկում:

Այս առիթով տեղին է, որ մատենագիտութիւնների ցուցիչ ցանկերի վերաբերմամբ մի կարեւոր դիտարկում անենք. բնականաբար, որեւէ մատենագիտութեան ցանկերի կազմը պէտք է թելադրուի նրա պարունակութեամբ¹⁶. գրեթէ միշտ պակասում են տեսակային կամ առարկայական՝ ըստ նիւթի ցանկերը, անձնանունների ցանկի դէպքում էլ կարծում ենք՝ արժէ օժանդակ նշաններով անունները տարբերակել՝ հեղինակ, թարգմանիչ, խմբագիր եւ այլն, իսկ միայն յիշատակուած անունները գրել առանց տարբերակիչ նշանի¹⁷: Նաեւ՝ գրքերն ըստ տպարանների նկարագրելուց աւելի նախընտրելի է տպարանների եւ նրանցում տպուած գրքերի նկարագրութիւնների համարների ցանկեր կազմելը:

Եզրափակենք, «Հայերէն երգարանների մատենագիտութիւն»ը մեր բանասիրական գրականութեան համար շատ կարեւոր մի նոր տեղեկատու է, որի նախաձեռնման եւ իրագործման համար պարտական ենք Կարինէ Հարոյեանին եւ նրա գործին նպաստողներին. վարձքներդ կատար:

¹⁶ Մեր իրականութեան մէջ ամենաբազմատեսակը եւ բազմաքանակը Մաշտոցեան Մատենադարանի Հայերէն ձեռագրերի Մայր ցուցակի ցանկերն են՝ տասնեօթ միաւոր:

¹⁷ Ինչպէս օրինակ՝ հետեւեալում Է՝ «Մատենագիտութիւն «Էջմիածին» ամսագրի (1974-2008 թթ.), կազմող՝ ՏԷՐ Արարատ քահանայ Պօղոսեան, խմբագիր՝ Գեորգ ՏԷՐ-Վարդանեան, Ս. Էջմիածին, 2012». «Անձնանուններ, հեղինակներ եւ թարգմանիչներ» ցանկի (Էջ 430-464) սկզբում կայ. «Անձնանունների յիշատակումները լրացուցիչ նշան չունեցող համարներով են (օրինակ՝ 65), աստղանշակիւր համարներով նշուած են հեղինակները (օրինակ՝ 6085*), իսկ վերին դիրքով + նշանով համարները՝ թարգմանիչները (օրինակ՝ 6251+):»: